

In het Nederlands

KAAI
THEATER



deel je Klarafestivalervaringen!

#klarafestival18



GrauSchumacher Piano Duo
Karlheinz Stockhausen (1928-2007)
Mantra, no. 32 (1969-1970)

13/03/2018 • 20:00 • Kaaitheater
muziek • 70 min.

MANTRA

naar Newton Armstrong

Mantra is, om het zo simpel mogelijk uit te leggen, een miniatuur van de manier waarop het sterrenstelsel is samengesteld. Toen ik het werk componeerde, had ik geen duidelijk gevoelens of gedachten; ik wist enkel dat ik de mantra moest volbrengen. Het werk was erg dwingend, het begon vanzelf te bloeien. Toen het vorm kreeg via mij, wist ik op een of andere manier dat dit een zeer waarachtig beeld moest zijn van de manier waarop de kosmos is gebouwd. Nooit eerder werkte ik op een compositie en was ik zo zeker van de juistheid van elke noot. Dit was te danken aan het systeem van integrale systematisering – de combinatie van het idee van schalen met het idee dat alles is afgeleid van het Ene. Het schittert erg briljant.

Karlheinz Stockhausen

Geen andere componist heeft zo zijn stempel gedrukt op de 20e- en 21e (klassieke) muziek als Karlheinz Stockhausen. Tegelijk heeft geen andere componist de meningen zo verdeeld: visionair volgens de enen, compleet gestoord volgens de anderen... Hoe dan ook heeft hij met zijn werk een nieuwe definitie van muziek gegeven – en steeds opnieuw: een van de meest opvallende kenmerken van Stockhausen als componist is dat hij zichzelf nooit herhaald, maar zijn muziktaal steeds bleef heruitvinden.

Aan het begin van zijn carrière legde Stockhausen zich toe op het serialisme*, zoals Arnold Schönberg het systeem bedacht had. Vooral de muziek van Anton Webern had hij grondig bestudeerd. Daarna volgde een aantal jaren, hoofdzakelijk in de tweede helft van de jaren 1960, waarin Stockhausen kans en toeval een centrale rol toedichtte in zijn werken. Samen met Pierre Boulez was Stockhausen een van de eersten die met deze toevalsmuziek*, of 'aleatorische muziek' zoals hij het zelf noemde, experimenteerde.

In 1970 volgde *Mantra*, opnieuw een keerpunt in de compositiestijl van Stockhausen. Met *Mantra* keerde hij terug naar een systematische aanpak, waarbij de muziek bijzonder rigoureus en tot in elk detail geconstrueerd wordt, in lijn met zijn seriële muziek uit de jaren 1950.

Serialisme 2.0

Toen Stockhausen de toevalsmuziek achter zich liet en het serialisme terug opnamen, was dat allesbehalve een zuivere terugkeer naar een ouder concept. Integendeel: te beginnen met *Mantra*, verkende Stockhausen steeds verder de mogelijkheden van het seriële principe. In plaats van te herhalen wat hij deed in de jaren 1950, bouwde hij erop verder. Dat betekent dat hij geen louter abstracte muziek meer schreef, maar ook melodische elementen toeliet, net als buitenmuzikale elementen (zijn mystiek), allusies op tonale harmonie en invloeden uit theater.

Het nieuwe element dat Stockhausen introduceerde in zijn werken, te beginnen met *Mantra*, is de 'formuletechniek'. Het principe is even eenvoudig als vindingrijk: één serieel – en tevens melodisch en/of contrapuntisch* – gegeven (in de woorden van Stockhausen: een *Tonformel* – een klankformule) vormt de basis van het hele stuk. Deze gebalde, serieel geordende minicompositie kan zelfstandig, op zich klinken, maar bepaalt tegelijk het melodische, ritmische, dynamische en structurele verloop van de rest van de compositie, tot de speelwijzen en zelfs de gebaren en bewegingen van de musici toe.

Mantra, basis van de formuletechniek

In *Mantra* is de formule meteen ook de mantra. De formule bestaat uit de dertien noten met hun articulatie, en hun spiegeling:

The image shows a musical score for the 'Mantra' formula. It consists of two staves, labeled 'Piano I' and 'Piano II'. The top staff (Piano I) contains 13 notes, numbered 1 through 13. The notes are: 1 (C4), 2 (D4), 3 (E4), 4 (F4), 5 (G4), 6 (A4), 7 (B4), 8 (C5), 9 (B4), 10 (A4), 11 (G4), 12 (F4), 13 (E4). The bottom staff (Piano II) contains the inverse of the top staff, with notes: 1 (C4), 2 (B3), 3 (A3), 4 (G3), 5 (F3), 6 (E3), 7 (D3), 8 (C3), 9 (B2), 10 (A2), 11 (G2), 12 (F2), 13 (E2). The notes are connected by lines, indicating articulation or phrasing.

De 13 noten van de mantra (eerste notenbalk, piano 1) met hun inversie (tweede notenbalk, piano 2)

De eerste en laatste noten zijn dezelfde, om cycli en herhalingen van de formule mogelijk te maken. Het seriële karakter is echter slechts één kenmerk van de formule (of hier dus de mantra). De kernformule wordt ook gevormd door 13 gradaties van dynamiek en 13 verschillende articulaties of speelwijzes: elk van de dertien noten van de formule moet gespeeld worden met bepaalde accenten, trillers, aanslagen, tremolo's, een verbinding met een vorige of volgende noot, enz. De kernformule vormt dus de basis, de blauwdruk voor het hele werk.

Het werk als geheel bestaat uit 13 cycli, steeds gedomineerd door een van de 13 noten uit de basismantra en hun speelwijze. Op hun beurt telt elke cyclus 12 mantra's, eveneens bepaald door de corresponderende noot van de basismantra. De eerste vier akkoorden van *Mantra* maken gebruik van alle noten van de formule. Vanuit deze basiscel ontwikkelt het werk zich stelselmatig op vlak van toonhoogte, tijd, timbre en ritme. In totaal keert de mantra 84 keer terug, steeds in een andere hoedanigheid.

Blauwdruk van de kosmos

De 'formuletechniek' van Stockhausen lijkt misschien neer te komen op de oeroude, conventionele praktijk van "thema en variaties". Of nog, op de typische Duitse traditie van 'motivische arbeid', waarbij een basismotief verder ontwikkeld wordt.

Maar deze kijk gaat voorbij aan een fundamenteel kenmerk van de formuletechniek, en van *Mantra* in het bijzonder. In *Mantra* is de relatie tussen het geheel en de onderdelen – om het met Stockhausens eigen woorden te zeggen – "galactisch", eerder dan "botanisch". Concreet betekent dat het basismateriaal niet wordt uitgebreid en ontwikkeld, zoals gebruikelijk is. Daarentegen wordt de mantra als het ware geprojecteerd op schalen van verschillende grootte. Elementen van het kernthema resoneren in bepaalde maten, frasen of hele passages. De verschillende lagen of schalen waarop de formule terugkeert, geven zo gestalte aan het hele werk van 70 minuten. Processen van expansie en contractie van de verschillende bouwstenen van de formule staan centraal in *Mantra*. Zo komt het melodische element van de mantra 12 keer terug, waarbij de afstanden tussen de tonen in de basisformule steeds meer "uitgerekt" (groter) zijn. Hetzelfde geldt voor het tijds-element: een herhaling van de mantra duurt soms slechts een paar seconden, dan weer meerdere minuten,

afhankelijk van de mate waarin de formule wordt uitgerekt. Stockhausen benadrukte dit uitzetten en inkrimpen van de basisformule met zijn gebruik van de elektronica: de componist heeft de compositie zo fijn uitgedokterd, dat de piano- en de elektronische klanken (geproduceerd via ringmodulatie*) elkaar vinden in punten van consonantie, om vervolgens weer van elkaar te verwijderen naar punten van dissonantie, gecreëerd met microtonaliteit. Net zoals bij de ritmische en melodische expansies en contracties, voltrekken ook deze bewegingen van con- en dissonantie zich op verschillende schalen.

De structuur en de textuur van gehele werk worden gevormd door de opeenstapeling van de verschillende herhalingen van de mantra, op de diverse niveaus. Stockhausen heeft die herhalingen – of dus eerder projecties – van de basisformule op de diverse schalen van verschillende omvang bovendien zo geconstrueerd, dat er een contrapuntisch verband tussen bestaat.

Meer dan een systeem

In zijn lezingen en geschriften heeft Stockhausen steeds de nadruk gelegd op de systemen in zijn muziek. Waarschijnlijk heeft dat mee de beeldvorming van Stockhausens werk bepaald als 'objectieve' of 'wiskundige' muziek. Maar, zoals *Mantra* bewijst, ben je je als luisteraar niet bewust van het systeem achter de muziek; *Mantra* is – en daarin bestaat het genie van Stockhausen – méér dan een bijzonder geraffineerd, complex bouwwerk. Het contrapuntische lappendeken van herhalingen van de mantra of basisformule geeft een verrassende rijkdom aan ideeën bloot. De steeds wisselende combinatie van de elementaire bouwstenen leidt tot een steeds wisselende luisterervaring, waarbij ook de verbeelding onafgebroken wordt gestimuleerd – met dank ook aan de elektronica, die een heel gamma aan klankeffecten teweegbrengt. En door de voortdurende expansie en contractie van de basisformule lijkt het werk als het ware ademen, wat het – ondanks zijn mathematische basis – een organisch karakter geeft.

Verder leidt de unieke, uiterst meticuleuze opbouw van het werk, met zijn verschillende schalen en dimensies, leidt – enigszins paradoxaal – tot een intuïtieve ervaring, die bovendien dubbel is: er is het voortdurende gevoel van beweging, van een bepaalde richting. Tegelijk lijkt de tijd in *Mantra* door de steeds terugkerende herhaling van de formule stil te staan. Dat maakt een beluistering van het werk bijna aan meditatieve, mystieke ervaring – precies wat het reciteren van een mantra in oorsprong tot doel heeft.

WOORDENLIJST

Contrapuntisch

Met betrekking tot het contrapunt: muzikale schrijfwijze waarbij tegelijkertijd meerdere, evenwaardige melodielijnen boven elkaar klinken.

Serialisme

Componeertechniek op basis van reeksen noten of tonen die vooraf strikt zijn vastgelegd. Het serialisme sluit aan op de twaalftoonstechniek die Arnold Schönberg in het begin van de 20e eeuw ontwikkelde.

Toevalsmuziek

Muziek waarbij bewust gebruik wordt gemaakt van toeval en onberekenbare factoren.

Ringmodulatie

Electronische geluidstechniek waarbij twee klankbronnen met elkaar vermenigvuldigd worden, om zo een derde, samengestelde toon te creëren op basis van de frequenties van de brontonen.

EEN KARLHEINZ STOCKHAUSENHANDLEIDING

- ◇ geboren in **1928**, in een dorpje in de buurt van **Keulen**
- ◇ net als John Cage, Pierre Boulez, Luigi Nono en Iannis Xenakis een van de **belangrijkste avant-garde componisten** van na de Tweede Wereldoorlog
- ◇ is van die componisten rond wie vele **mythes** bestaan, vaak ingegeven door zijn eigen gedrag en uitspraken
- ◇ studeerde bij **Olivier Messiaen**
- ◇ was bevriend met de Belgische componist **Karel Goeyvaerts**
- ◇ legde zich in de jaren 1950 samen met **Pierre Boulez** toe op **seriële muziek**
- ◇ Boulez noemde Stockhausen “de grootste levende componist; de enige die ik beschouw als een gelijkwaardige partner”
- ◇ kreeg ook heel veel **kritiek** te verduren, onder andere van **György Ligeti**
- ◇ wilde met zijn muziek “het aanzicht van de wereld veranderen en gestalte geven aan de waarheid, het leven en de werkelijkheid”
- ◇ ‘**spatialisatie**’, het actief gebruiken van ruimte in muziek, is vanaf het begin een belangrijk kenmerk van Stockhausens kunst
- ◇ introduceerde als een van de eerste componisten **elektronische elementen** in klassieke muziek
- ◇ vanaf eind jaren 1950 en in de jaren 1960 vormen **kans** en **toevalselementen** het belangrijke basisprincipes van zijn werk
- ◇ produceerde in deze periode ook een hele reeks **muziektheoretische artikels**
- ◇ hield van **oranje truien**
- ◇ vanaf de jaren 1970 zijn al zijn werken gebouwd op formules van **dertien klanken**, te beginnen met *Mantra*. Hiermee liet Stockhausen opnieuw ‘melodie’ toe in zijn creaties
- ◇ nog in de jaren 1970 spelen buitenmuzikale elementen, in het bijzonder een **persoonlijke mystiek**, een steeds grote rol in het creatieproces. Onder meer *Mantra*, *Inori*, *Sirius* en vooral de immense opera *Licht* zijn goede voorbeelden
- ◇ heeft talloze kunstenaars **beïnvloed**, van klassieke muziek (o.a. Stravinski, Fernéyough, Rihm) over jazz (o.a. Miles Davis, Herbie Hancock, Charles Mingus) tot pop en rock (Frank Zappa, The Who, Pink Floyd, Björk, Kraftwerk)

- ◇ bedacht volledig **nieuwe notatiewijzen** voor zijn muziek. Zijn '**graphic scores**' zijn vaak bijna kunstwerken op zich
- ◇ zijn gezicht staat op de iconische cover van het album *Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band* van **The Beatles**
- ◇ was **docent** aan de University of Pennsylvania, de University of California, Davis en de Hochschule für Musik Köln
- ◇ al zijn **Engelstalige lezingen** uit 1972 zijn te bekijken op YouTube
- ◇ verklaarde dat hij **afkomstig was van een ster in de buurt van Sirius**
- ◇ was **tweemaal getrouwd** en had in totaal **6 kinderen**
- ◇ overleed aan hartfalen in december **2007**, in het dorpje **Kürten** bij Keulen

BIOGRAFIE

GrauSchumacher Piano Duo

Andreas Grau en Götz Schumacher vormen al vele jaren het GrauSchumacher Piano Duo. In 1981 speelden Andreas Grau en Götz Schumacher op 15-jarige leeftijd voor de eerste maal samen, op aangeven van hun muzikleraar Friedemann Rieger. Na hun verdere studies kregen ze andermaal impulsen om een pianoduo te vormen, onder meer van componisten met wie ze samenwerkten, zoals Karlheinz Stockhausen, Helmut Lachenmann, Wolfgang Rihm en Péter Eötvös. Als duo bleken Schumacher en Grau inderdaad erg succesvol; het tweetal speelde in het verleden reeds in zalen als de Philharmonie van Berlijn en de Tonhalle in Zürich, en stond op festivals als de Salzburger Festspiele en het Lucerne Festival. Artistieke samenwerkingen waren er onder meer met het SWR Sinfonieorchester, het Orchestre National de Lyon en het Symphonieorchester des Bayerischen Rundfunk, en met dirigenten als Kent Nagano, Andrej Boreyko, Georges Prêtre en Zubin Mehta. Met hun jarenlange ervaring zijn Grau en Schumacher bijzonder goed op elkaar ingespeeld, en beheersen ze zowat alle grote werken voor pianoduo. Bovendien streven ze ernaar dit repertoire nog uit te breiden via opdrachten voor arrangementen en nieuw werk. Onder anderen Peter Eötvös, Brigitta Muntendorf, Philippe Manoury, Jan Müller-Wieland en Luca Francesconi hebben nieuwe composities geschreven voor het duo. In het seizoen 2017-2018 verzorgt het GrauSchumacher Piano Duo wereldpremières van werk van onder anderen Johannes Maria Staud en Vykintas Baltakas. Bij de labels NEOS, col legno en WERGO heeft het tweetal meer dan 20 albums uitgebracht.

'Meine erste wirkliche Begegnung mit – damals! – zeitgenössischer Musik war meine Begegnung mit dem Stück Mantra von Karlheinz Stockhausen und meine Begegnung mit ihm selbst. Wenn Karlheinz Stockhausen über seine Musik sprach, hatte man das Gefühl, es gibt nichts Richtigeres.'

– Götz Schumacher

credits

muziekinformatietechnologie Centre Henri Pousseur (Patrick Delges) | **presentatie** Sander De Keere | **kledij** Café Costume & Noeuds PAP | **bloemen** Daniël Ost | **coproductie** Klarafestival, Kaaithater



Klarafestival krijgt steun van



Kaaithater krijgt steun van

